

„Rozlúčka s latinčinou“. Zmena jazyka verejnej správy v Košiciach okolo roku 1840

811.124`244:35(437.6)`1840
81`244:811.124
35:81`244

Kľúčové slová: Košice, 19. storočie, jazyk verejnej správy a obyvateľov mesta, prechod z latinčiny na maďarský jazyk

---

Začiatkom 19. storočia bola vo viacerých krajinách západnej Európy všeobecne prijímaná zásada národnostnej politiky „jedna krajina – jeden národ.“ Túto zásadu, ako špecifickú zmes jazykovej koncepcie nemeckého romantizmu a francúzskej myšlienky štátotvorného národa (Deák 2000, s. 30), nasledovali v tridsiatych a štyridsiatych rokoch 19. storočia aj národy a národnosti habsburskej monarchie. V reformnom období sa v Uhorsku najsilnejšie presadzovala v koncepcii národa maďarských liberálov.

Pri výskume národov habsburskej monarchie sa dnes stále viac dostáva do popredia otázka obrazu národa, teda výskum etník z aspektu národných stereotypov. Tento výskum, ktorý sa sčasti dotýka sociálnej psychológie, sa s čoraz presnejšími štatistickými a inými meracími metódami snaží dokladovať špecifiká národného vedomia jednotlivcov a skupinového vedomia v širšom slova zmysle na základe výskumu súdobej tlače, teda na základe výskumu verejnej mienky. „Vytváranie obrazu národov tesne súvisí s vývojom národa, so vznikom národných, resp. národnoštátnych ideológií, s rozvojom modernej národnej identity, s objavením snáh o štátny národ.“ (Sokcevičs 2006, s. 4). Príznačným momentom stereotypu, vytvárania zovšeobecňujúceho obrazu je, že nevyhnutne, bez zváženia orientuje. Zároveň sa však ľahko môže stať a aj sa stala spoločenským programom (Miskolczy – Vári 2006, s. 10). Pri vytváraní sebaobrazu, sebadefinovania sa jednotlivé národy snažili vedecky podložiť svoje právo na existenciu, cieľom sa stalo potvrdenie si seba samých. Tento jav vidíme u všetkých národností strednej a východnej Európy, teda aj medzi národnosťami habsburskej monarchie. Najväčší hlásatelia vedeckého sebaopodstatňovania, literáti, sa už koncom 18. storočia zamerali na velebenie vlastného národa. Maďarskí básnici a spisovatelia, keď charakterizovali susediace národy, ale aj vtedy, keď rozoberali dejiny a pôvod vlastného národa, vytvárali (stereotypný) obraz, či obrazy daných národov. Slovenskí, chorvátski a čiastočne aj iní slovanskí myslitelia, keď bola reč o Maďaroch a maďarstve, zasa videli a zobrazovali šľachtu utláčajúcu a vykorisťujúcu

ich národy, ich ľud (Fried 2006, s. 16). Tieto idey sa samozrejme nešírili v rovnakej miere medzi jednotlivými národnosťami Uhorského kráľovstva. Keď aj sčasti prijme-
me tieto prehnané, zjednodušujúce, často aj neuvážené názory, musíme mať na
pamäti, že v prvej polovici 19. storočia národnosti nepredstavovali nielenže politic-
kú, ale často ani jazykovú jednotu. Úplnejší obraz tejto problematiky dostaneme až
po preskúmaní dobových prameňov. Nemáme na mysli len literárne a kultúrne
dedičstvo, ale aj dobovú úradnú a súkromnú korešpondenciu, a čo je z nášho
hľadiska ešte dôležitejšie, treba skúmať aj dokumenty miest, ktoré boli bydliskom
časti spoločnosti a zároveň aj centrami kultúry. Mestské spoločenstvá sú typickým
príkladom spolunažívania príslušníkov viacerých etník, preto aj mestský spisový
materiál neslúži len na poznanie fungovania mesta, jeho právnych a ekonomických
vzťahov, ale aj na poznávanie národnostnej i jazykovej pestrosti tohto multikultúr-
neho prostredia, k poznaniu reality pokojného spolunažívania národností.

Dôležité momenty procesu vytvárania národných stereotypov v prostredí jedno-
tlivých národností významne ovplyvnilo zosilnenie národno-jazykových hnutí na
prelome 18. a 19. storočia. Predstavitelia chorvátskeho národnobuditeľského
hnutia boli v 19. storočí v uhorskom parlamente zatlačení do úzadia. Maďarskí
poslanci sa totiž báli prieniku ilýrskych myšlienok, pričom zápasy o maďarský
národný jazyk v prvých desaťročiach 19. storočia poslúžili ako vzor aj Chorvátom.
Chorvátska inteligencia sa aj vtedy delila na dve skupiny: jedna hlásala protihabs-
burské vystúpenie a predstavovala budúcnosť Chorvátska v rámci spoločného
štátneho útvaru podľa stredovekých tradícií, druhá si vytýčila za cieľ úplné odtrhnu-
tie. Avšak obraz Chorvátov o Maďaroch a druhá spomínaná predstava o Chorvátsku
sa preformovali až neskôr, v období bojov o dualizmus (Sokcsevits 2006, s. 21 –
22), resp. vtedy sa začali radikalizovať: v maďarskej nadvláde začali vidieť prekážku
nezávislosti. Medzi maďarskou elitou reformného obdobia sa popri obave z ilýrizmu
ešte nebezpečnejšie javili panslavistické myšlienky a nárast hnutí, ktoré ich ďalej
šírili. Spomedzi južnoslovanských menších najsilnejšími reprezentantami panslavis-
tického hnutia boli Srbi, aj keď medzi Srbmi, žijúcimi v habsburskej monarchii a
medzi tými, ktorí žili za jej hranicami, boli výrazné kultúrne rozdiely. Kým v rámci
monarchie bolo možné sledovať nemecký vplyv na srbskú kultúru, srbské pomery
charakterizuje aj fakt, že dvaja srbskí bojovníci za slobodu, Juraj Kara a Miloš
Obrenovič, boli negramotní. Prvé srbské noviny *Srbske novine* začali vychádzať v
roku 1834. Vtedy neveľká skupina srbských spisovateľov sa snažila priblížiť
západnú vzdelanosť k málopočetnej srbskej čitateľskej obci (Rätz 2000, s. 80).

Charakteristickým znakom českého národného hnutia bola skutočnosť, že vznik-
lo pomerne skoro a medzi prvými nadobudlo masový charakter (Hroch 1989, s. 87).
České zeme boli centrom politického panslavizmu, a jeho predstavitelia (Pavol Jozef
Šafárik, František Palacký, Ján Kollár) sa snažili predložiť vedecké argumenty, ktoré
napomáhali činnosti politických agitátorov, ba aj títo vzdelanci sa aktívne
zúčastňovali na politickom živote (Rätz 2000, s. 106). Z nich dvaja boli slovenské-
ho pôvodu – Kollár a Šafárik, avšak usilovali sa o prijatie češtiny ako úradného a
literárneho jazyka aj pre Slovákov. Nesúhlasili s predstavami Štúra a Hodžu, s kodi-
fikovaním spisovného jazyka na stredoslovenskom základe. Jazykové spory a
protimaďarská revolta dosiahli vrchol v 40-tych rokoch 19. storočia, keď vrcholili aj
snahy o uzákonenie maďarského úradného jazyka. Centrami slovenských jazykových
snáh boli cirkevné, najmä evanjelické školy. Károly Zay, generálny inšpektor evan-

jelickej cirkvi a škôl výrazne vystúpil proti slovenským snahám. Na jeho zásah zakázali v roku 1841 na školách činnosť slovenských literárnych spolkov (Rátz 2000, s. 119; Kiss 2005, s. 25).¹

Na rakúskom a nemeckom jazykovom území, vidiac jazykové rozpory rôznych národov, riešenie problémov mnohojazyčnej krajiny videli v zmene jazykovej politiky. Vrcholní politici ríše jazykové spory Maďarov a Slovanov nepovažovali za vážny problém. Barón Kübeck, predseda dvornej komory, v roku 1843 tieto jazykové úsilia pomenoval priamo „zápasom barbarstva a násilia“. Podľa neho ani jeden z týchto jazykov nebol vhodný na to, aby sa stal nástrojom vyspelej civilizácie (Szekfű 1926, s. 554).

V 19. storočí sa v západnej Európe stal princíp národného štátu všeobecne prijímaným faktorom štátu a politiky; do 19. storočia si jednotlivé národy už aj stihli vytvoriť svoje národné štáty s fungujúcou administratívou a štruktúrou politických a kultúrnych inštitúcií (Fried 2006, s. 18). Naproti tomu v habsburskej monarchii ani jedna národnosť (etnikum) nemala postačujúcu prevahu (Deák 2000, s. 7 – 8), takže sa nemohol vytvoriť základný predpoklad pre vznik národného štátu. Pred revolučným hnutím rokov 1848 – 1849 sa národné hnutia usilovali o rozšírenie jazykových práv v znamení myšlienok moderného nacionalizmu. V jazykových zápasoch jednotlivých etník sa vyskytovali určité odlišnosti,² jednotne však vystupovali v otázke rozšírenia jazykových práv, pretože v podmienkach centrifugálnych spoločenských síl a vzhľadom na politiku monarchie sa práve jazyková otázka zdala tou najlepšou zjednocujúcou silou. V Uhorsku bola stavovská národná politika bezprostredne spätá s otázkou národného jazyka, takto sa mohla spojiť politika s kultúrou. Maďarské vzdelávacie programy osvieteneckého obdobia považovali za dôležité rozvíjať nielen národnú literatúru, ale ustanoviť aj maďarský štátny jazyk. Preto nemčinu, ktorá sa stala úradným jazykom vďaka nariadeniu Jozefa II., chceli nahradiť nie latinčinou, ale maďarčinou. Začlenili sa tým do ideovo-politického prúdu národnej obrody (Veliky 1999, s. 13 – 14). V čase maďarských jazykových snáh na úseku zákonodarstva, verejnej správy a právnej praxe bola naďalej záväzná zo stredoveku pretrvávajúca latinčina. V zákonodarnom zbore sa otázka maďarského jazyka presadzovala od r. 1790 – vtedy sa prvýkrát dolná tabuľa rozhodla, že svoje rokovania bude viesť v maďarskom jazyku, a maďarčina bude zároveň zavedená ako vyučovací jazyk na gymnáziách a na vysokých školách.³ Napokon sa zákonné používanie maďarčiny definitívne zaviedlo až od roku 1844. Na zasadnutiach snemu sa maďarčina mohla používať len v dolnej tabuli, poslanci svoje písomné návrhy, korešpondenciu a iné písomnosti viedli naďalej v latinčine.

Na zasadnutiach maďarského snemu sa v reformnom období pri viacerých príležitostiach vynorila otázka používania maďarského jazyka, ktorá bola častým predmetom diskusií. Národná myšlienka, a v rámci nej otázka riešenia oficiálneho jazyka, sa stávala čím ďalej tým významnejším politickým faktorom. V reformnom období sa otázka používania jazyka objavila aj v spoločenskej politike centrálnej vlády, habsburská administrácia ju dokonca využila na ovplyvňovanie národných snažení. Ani silné a cieľavedomé centralizačné snahy ríše však nezabránili používaniu materinského jazyka miestneho obyvateľstva na nižších úrovniach náboženského života, verejnej správy a súdnictva (Deák 2000, s. 191). Vo väčších útvaroch verejnej správy a v mestách používanie jazyka v oficiálnom styku určovalo zvykové právo, aktuálna mestská rada a v neposlednom rade obyvatelia mesta. V reform-

nom období sa aj na zasadnutiach stavovského snemu často objavila otázka miest, a najmä otázka slobodných kráľovských miest. Ich zástupcovia sa neraz sťažovali na klesajúci hospodársky potenciál a vplyv slobodných kráľovských miest. Zástupcovia šľachty práve pre túto príčinu žiadali prehodnotiť hlasovacie práva miest. Tento spor vyvrcholil na zasadnutí snemu v rokoch 1825 – 1827. Pokles hospodárskej a kultúrnej úlohy kráľovských miest videli jednak v prílišnom vplyve kráľovskej moci, jednak v tom, že v porovnaní s mestami v západných krajinách, mešťania a ostatné obyvateľstvo domácich miest sa z hľadiska národnostného zloženia odlišovalo od národnostných pomerov celej krajiny. V Uhorsku totiž mimo miest prevažovalo sedliactvo a príslušníci šľachty. Niekoľko župných poslancov sa vyslovilo, že obyvatelia kráľovských miest by sa „nikdy, či len veľmi ťažkosimul hlásili k maďarskej národnosti“ (podrobnejšie pozri Czoch 1998a, s. 1179 – 1193). Práve preto župná elita uprednostňovala mestá z okresov okolia Tisy. Košický poslanec neprehovoril na sneme v rokoch 1825 – 1827, aj keď sa zdá, že na začiatku 19. storočia Maďari nemali väčšinu v štruktúre mestského obyvateľstva a tak aj v prípade Košičanov bola aktuálna otázka vzťahu Maďarov a ostatných národností (Czoch 1998b, s. 72). Béla Wick vo svojej monografii Košíc podčiarkol, že pôvodní obyvatelia mesta používali vo vzájomnom styku maďarčinu, nemčinu aj slovenčinu, ale niektorí hovorili aj po francúzsky a po anglicky (Wick 1941, s. 178). Elek Fényes vo svojej štatistickej práci z roku 1837 uvádza, že Košičania sú „z hľadiska jazyka Maďari, Nemci a Tóti (Slováci), pričom Nemcov sa zdá byť viac ako Maďarov.“ (Podľa Czoch 1998b, s. 72) Imre Henszlmann, významný archeológ a historik umenia, ktorý pochádzal z Košíc, tiež poukázal na prevahu nemeckého mešťianstva, ktorého „príslušníci menej pestujú maďarského ducha, ten sa začína ujímať len u detí“ (Henszlmann 1846, s. 19). V opise mesta, ktorý vyšiel v časopise *Magyarföld és Népei* v roku 1846 ten istý autor pridáva, že „Maďarov tu, ako väčšinou všade, predstavuje stredná šľachta, avšak trvalý pobyt v meste majú z nich len málokto, pretože od bývania v Košiciach ich odrádza výlučný triedny postoj vysokej šľachty“ (tamže). V dodatkoch k jeho štúdiu redaktori považovali za dôležité doplniť, že „medzi všetkými vrstvami košického obyvateľstva je možné nájsť veľký počet Maďarov, a ešte aj príslušníci iných národností rozumejú a hovoria po maďarsky; pomaďarčovanie novej generácie predstavuje určitú nádej na premenu v tomto smere.“ (c. d. s. 20). Ondrej Halaga, slovenský medievalista, historik, ktorý usporadúval písomnosti mestského archívu z reformného obdobia, hovorí o absolútnej prevahe Slovákov v národnostnom zložení Košíc. Odvoláva sa pritom na práce Eleka Fényesa a Johanna Platha; podľa neho obyvateľstva hovoriaceho len slovensky v 60-tych rokoch 19. storočia bolo 8473 (Plath, J.: Kaschauer Kronik. Kassa, 1860, s. 45 – 47, podľa: Halaga 1982, s. 17.), a k tomu pridáva, že tí, čo v Košiciach vedeli po latinsky, vedeli aj po slovensky (Halaga 1982, s. 17). Fényes v roku 1851 na základe krajinského sčítania ľudu poskytol aj presnejšie údaje: v Košiciach žilo 4738 Slovákov, 2904 Maďarov, 2592 Nemcov, 729 Izraelitov, 100 Cigánov, 2838 cudzincov z krajiny aj spoza hraníc (podľa Czoch 1998b, s. 72).⁴ Súpis obyvateľstva od konca 18. storočia do polovice 30-tych rokov 19. storočia ukazovali skromnejší nárast. Prvý údaj pochádza z jozefínskeho sčítania v roku 1787, ktoré zaznamenalo 7905 obyvateľov, a prvý zachovaný mestský súpis obyvateľov z roku 1788 dokladá 7537 obyvateľov (Czoch 2009, s. 70). Nárast počtu obyvateľov sa urýchljuje v 30-tych rokoch, a najväčší nárast možno zaznamenať v 50-tych a 60-tych rokoch. Súpis medzi rokmi 1836 a 1838 zaznamenali 10 300 oby-

vateľov, potom v roku 1839 narástol počet na 11 000, v roku 1844 to bolo už takmer 13 000, nakoniec pri poslednom sčítaní v roku 1847 počet obyvateľov mesta bol viac ako 14 000 (pozri Czoch 2008, s. 44; Kiss 2005, s. 21).

Správne územie mesta pozostávalo zo štyroch častí: vnútorné mesto a k nemu patriace nové mesto; dolný, horný a stredný Hušták (predmestie). Všeobecná tendencia daného obdobia bola, že kým počet obyvateľov vnútorného mesta narastal len veľmi nepatrne, obyvateľstvo Huštáku v dôsledku dosídľovania rástlo veľmi výrazne (Wiedermannová 1984, s. 149 – 150). Kým v Košiciach sa z Huštáku zachovali listiny ako samostatný archívny fond len z roku 1843, v Prešove viedli mestskú knihu horného Huštáku v rokoch 1665 – 1828. Zápisnice prešovského Huštáku sú spoľahlivým prameňom, podľa ktorého sa dá sledovať nárast obyvateľstva predmestia, zamestnanie obyvateľstva, voľba mestského predstavenstva, ba od roku 1750 obsahuje mestská kniha aj hospodársko-finančné záznamy. Na prešovskom hornom Huštáku žili majetnejší ľudia ako na dolnom Huštáku⁵. V hornom žilo viac ľudí so samostatným domom a s vlastnou pôdou. Zachované mestské knihy, keďže sa často menili ich zapisovatelia, sú písané vo viacerých slovenských nárečiach, resp. jazykových varietach, aj vo viacerých pravopisných normách (Wiedermannová 1984, s. 150 – 151). V administrácii košického Huštáku už od skorého novoveku zastupovali vedenie mesta dozorcovia – huštácki richtári. Richtárov volila mestská rada, najčastejšie pochádzali spomedzi obyvateľov Huštáku. Košickí huštácki richtári boli zväčša Slováci, často aj negramotní.⁶ Hušták bol územne aj administratívne súčasťou mestskej administratívy, väčšinu obyvateľov týchto predmestí tvorili Slováci, takže v poslednej štvrtine 18. storočia sa slovenčina objavuje v písomnostiach mestskej rady, obyčajne ako jazyk príloh k úradným spisom. Listiny určené vedeniu mesta však až do roku 1841 boli naďalej písané po latincky.

Zmena úradného jazyka, jeho zjednotenie v reformnom období bolo považované za dôležité pre jazykové rozdiely v krajine. Z rovnakého dôvodu sa po stáročia používala latinčina. Tú sa usilovali nahradiť maďarčinou, ktorá mala tak isto slúžiť ako spoločný jazyk. Jazykom košickej mestskej administratívy bola však ešte v prvej polovici 19. storočia z veľkej časti latinčina. Zápisnice zasadnutí mestskej rady sa písali po latincky do roku 1841. Aj maďarsky písané úradné listy regestovali po latincky. Krátky obsah spisu pridali na obal spisu, čo uľahčovalo registráciu aj ďalšie narábanie so spismi. Vyskytlo sa však už aj predtým, že mestské úrady medzi sebou korešpondovali po maďarsky. Volená obec v roku 1839 v súvislosti s voľbami zástupcu do krajinského snemu odporúčala mestskej rade, aby kvôli lepšej spolupráci a dosiahnutiu spoločných záujmov, vyslala do krajinského snemu poslancov so spoločnými inštrukciami spolu s ostatnými slobodnými kráľovskými mestami.⁷

Znalosť latinčiny okrem toho, že bola znakom stavovského statusu, po stáročia bola aj vstupenkou do štátnej správy a do politiky (Pál 2005, s. 4). V Košiciach mešťanom, ktorí nevedeli po latincky, úradníci, vyslaní poverenci mesta dôležitejšie spisy, ako napríklad účty⁸ a testamenty,⁹ prečítali v ich vlastnom jazyku. To si vyžadovalo jazykové znalosti úradníkov, ktorí v týchto veciach konali. Spisy najčastejšie koncipoval podnotár kráľovského mesta Košice, alebo pisár. Často to mohol byť aj niektorý jazyka znály člen mestskej rady (senátor), ak o to požiadal poručiteľ alebo vystavovateľ účtenky. Na účtenkách nefigurujú svedkovia, avšak pri testamentoch dvaja svedkovia dosvedčili, že spis prečítali aj v materinskom jazyku poručiteľa.¹⁰ O týchto úkonoch sa napísali hlásenia v latinčine, takže často len z priezvísk

účastníkov konania môžeme usudzovať na ich materinský jazyk. Košičania, ktorí boli príslušníkmi rôznych národností, účty, zmluvy o prenájme, o daní do zálohy koncipovali, samozrejme, vo svojom materinskom jazyku (akže boli gramotní). Tieto pôvodné dokumenty boli neraz pripojené k mestskému spisu, takže z nich sa už dá poznať, či materinský jazyk občana, ktorého sa vec týkala, bola nemčina, maďarčina alebo slovenčina. V roku 1829 napríklad istý György Takács dal do zálohy vinohrad za 300 rýnskych forintov. Latinskú listinu považoval za dôležité prepísať vlastnou rukou do maďarčiny.¹¹ Takže aj ten, kto nevedel po latinsky, si mohol v maďarčine prečítať a teda si byť istý, že príslušný, presne označený vinohrad dáva do zálohu za sumu vyjadrenú číslom i slovom.

Obyvatelia Huštáku často používali slovenčinu, ako to vyplýva aj z rôznych listín, ktoré boli tu spísané. Avšak zápisnice z volieb vedenia mestskej časti, ktoré sa zachovali iba od roku 1843, boli písané po maďarsky.¹² Úradné používanie *slovenčiny*¹³ okolo roku 1830 nebolo veľmi časté, hoci o Košiciach môžeme povedať, že bolo mestom viacerých národností a vierovyznaní. Korešpondencia s mestom bola po slovensky písaná len výnimočne. V staršom období ani huštácke spisy neprehrádzajú, že túto časť mesta obývalo početné slovenské obyvateľstvo. Spomedzi zachovaných listín o prítomnosti slovenského obyvateľstva v 16. – 17. storočí svedčia len zápisy výpovedí svedkov na súde (Halaga 1957, s. 27). Podobná situácia bola aj v Bratislave, ktorá tiež bola už od stredoveku mnohonárodnostným mestom. Avšak register listín a listov z rokov 1564 – 1859, uložených v Archíve mesta Bratislavy, neobsahuje ani jeden dokument písaný po slovensky (Skladná 2005, s. 237). V Košiciach sa však tu i tam nájdú okolo roku 1830 listiny v slovenčine, ktoré mestu podávali občania; takýto je napríklad list Michaela Vasinszkeho, adresovaný mestskej rade, v ktorom píše vo veci domu svojej matky z Mogilan¹⁴ pri Krakove.¹⁵ Takéto listy sú však zriedkavé, a už vôbec nie sú medzi nimi hlásenia, spisy či listy z pera mestských úradníkov.

Podobná bola situácia aj v Miškovci, ktorý síce nebol slobodným kráľovským mestom, a v ktorom sa silná prevaha maďarského obyvateľstva zachovala aj v novoveku, ale etnické zmeny a „asimilácia v priebehu života dvoch generácií“ bolo charakteristickým javom už od polovice, resp. v druhej polovici 19. storočia, kým v 18. storočí miškovecké obyvateľstvo sa vyznačovalo „väčšmi spoložitím viacerých jazykov ako aj spleťou jazykov“ (Faragó 2000, s. 233). Pre Miškovec ako komorské poľnohospodárske mesto, a ešte viac pre okolité remeselnícke obce bolo charakteristické dosídľovanie Slovákov. Tí, čo prichádzali zo Spiša, boli pravdepodobne dvojjazyční (slovenčina a nemčina), čím sa odlišovali od domácich. V Miškovci v 18. storočí vznikla aj ulica s názvom *Tizenháromváros* („Ulica trinástich miest“), čo poukazuje na segregáciu prisťahovalcov z Horného Uhorska (Slováci, Nemci, Poliáci).¹⁶ Pôvodne maďarsky hovoriace obyvateľstvo sa vďaka početnému dosídlenému obyvateľstvu čoskoro stáva z hľadiska pracovných a iných vzťahov viacjazyčným, udržuje si však svoju maďarskú identitu. „Lepšia či horšia znalosť dvoch-troch kultúr, systému zvykov a jazykov evidentne oslabuje pôvodnú identitu a vytvára predpoklady pre možnú zmenu identity.“ (Faragó 2000, s. 237). „Pomaďarčovanie“ tých, čo prichádzali do Miškovca ako cudzí, sa začalo už začiatkom 19. storočia, kým v Košiciach a v Bratislave sa takýto proces u nemaďarského obyvateľstva začal až po jazykových nariadeniach zo 40-tych rokov 19. storočia.

Od čias osvietenstva boli vydané viaceré nariadenia ohľadne používania jazyka. Takéto bolo napríklad nariadenie Jozefa II. z roku 1784, ktoré vyvolalo veľký ohlas. Cisár nariadil, aby sa v štátnej správe namiesto latinčiny používala nemčina, a zároveň aby sa znalosť nemčiny stala podmienkou na získanie zamestnania v úradoch. V mestách nevíťali toto nariadenie s nadšením, najmä v tých oblastiach, kde malo prevahu maďarské obyvateľstvo. V slobodných kráľovských mestách s prevahou nemeckého obyvateľstva nariadenie o zmene jazyka nespôsobovalo problém. Po stiahnutí niektorých zákonov Jozefa II. jeho brat Leopold pripravil nariadenie o vyučovaní maďarčiny a zasadil sa aj za to, aby pozície v úradoch mohli dostať len tí, ktorí hovoria po maďarsky.¹⁷ František I. vo svojom dekréte z roku 1805 povolil podávanie podaní adresovaných kráľovi a dvornej kancelárii dvojjazyčne (latinsky a maďarsky).¹⁸ Tieto opatrenia sa spolu s možnosťou používania maďarského jazyka pri nižších súdoch uzákonili v roku 1830.¹⁹ V zákonných článkoch z reformného obdobia sa nachádza článok z roku 1836, ktorým sa povoľuje používanie maďarčiny pred Kráľovskou súdnou tabulou a pred Kráľovskou dvornou súdnou stolicou.²⁰ Zákonný článok 1840:6 nariaďuje územnej samospráve, aby podania najvyššej vrchnosti zostavovala jedine v maďarskom jazyku, a opačne, aby miestodržiteľská rada taktiež oslovovala všetky samosprávne orgány v krajine v maďarčine. Zákon vo štvrtom a v piatom paragrafe predpisuje, aby aj cirkevná vrchnosť so svetskou vrchnosťou korešpondovala v maďarčine, resp. aby dvorská komora na listy napísané po maďarsky odpovedala v maďarčine.²¹ Slovenská historiografia za negatívne dopady tohto zákona považuje, že v nasledujúcich troch rokoch sa aj cirkevné matriky začali písať po maďarsky (Franková 1999, s. 35). Zákon neurčoval *expressis verbis*, v akom jazyku majú úrady územnej správy evidovať došlé spisy, no v Košiciach od roku 1841 každý spis zo zasadnutia rady registrovali v maďarčine. Ako vnímali predstavitelia mesta túto zmenu úradného jazyka, pochopíme z listu na rozlúčku v poslednom zväzku zápisníc zo zasadnutia mestskej rady z roku 1840.²² Jeho text znie:

Vale, et requiesce paulum peramata lingua latina, incinerabilis manebis tui ad seram posteritatem memoria, laudem et gloriam tuam publica semper testabuntur protocolla archivaque tuis repleta documentis. – Non possumus igitur sed neque volumus tibi derogare dum nationalem matenam amodo amplectimur, tempus adest, ut erga hanc debitam gratitudinem testemur, tantis enim fuit noster unice erga te amor, ut tibi solum omnes dotes inesse, matenam linguam patriam vero in officiosis pertractationibus non tantum superfluum, sed vix usuabilem et applicabilem crediderimus. Evigilamus tandem ex lethargo, et dum eminentiam tuam, o potens ac praedominans adusque lingua latina! de praesenti quoque recognoscimus, una tamen dulcedinemque utilitatem, ac valorem maternae linguae nationalis intimius persentientes et nunc huic litantes exclamamus: Reddite, quae sunt Caesaris, Caesari, et quae sunt Dei, Deo! Vale, iterum Vale.

Preklad latinského textu:

„Zbohom a trošku si odpočiň tak verne milovaný latinský jazyk. nezmazateľne zostaneš v myšliach budúcich generácií. O tvojom slávnom mene a na tvoju chválu vždy budú svedčiť zápisnice rady a spismi naplnené archívy. Preto nechceme a ani nie sme schopní ti škodiť, kým s láskou objímeme národný jazyk. Je tu čas, aby sme

dali svedectvo o našej povinnej vďačnosti. Taká bola totiž voči tebe výnimočná naša láska, že sme si mysleli, že len v Tebe je všetka danosť, kým náš materinský jazyk a jazyk našej domoviny je v úradných rokovaníach a v riešení vecí nie len zbytočný, ale menej použiteľný a prispôsobivý. Konečne sa preberme z letargie, pôsobivý a doteraz jediný panujúci latinský jazyk. Aj naďalej uznávame tvoju výnimočnosť, ale spolu s tým stále viac pociťujeme sladkosť, užitočnosť, hodnotu nášho národného materinského jazyka a teraz jemu sa oddajúc voláme: Dajte cisárovi, čo je cisárovo a Bohu čo je Božie! Zbohom a ešte raz zbohom!"²³

Tento, aj z hľadiska dejín vzdelanosti a mentality povšimnutiahodný text dojímavovo vyjadruje zviazanosť mešťanov so starým latinským jazykom. Ako vysvitá aj z textu podnotára, rada a občania si dovedy nemysleli, že by vedeli latinčinu nahradiť maďarčinou. Dokonca to považovali za celkom zbytočné, aj keď prípady používania maďarčiny sa vyskytovali v písomnostiach maďarských miest už v ranom novoveku: zápisnice zo zasadnutí mestskej rady, najmä v poľnohospodárskych mestečkách, boli často písané v maďarčine, podobne ako aj inštrukcie vydávané mestskou radou. Napr. v Miškovci mestskú knihu písali po maďarsky už od jej založenia v roku 1569, kým mešťania v Debrecíne viedli písomnosti v 16. storočí ešte po latinsky (Tóth 1990, s. 55).

Dlhšie prežívanie latinčiny v Košiciach možno vysvetliť tým, že prevažujúce nemecké mešťanstvo nepredpokladalo, že „len“ pred zopár desaťročiami zreformovaný, modernizovaný maďarský jazyk obstojí v takej vážnej úlohe, akú si vyžaduje úradná spisba. Medzi predstaviteľmi vlády Habsburgovcov sa iba v čase bachovského neoabsolutizmu vyskytovali názory, že len nemčina a taliančina sú súčasne na to, aby boli nástrojom civilizovaného a vzdelaného obyvateľstva (Deák 2000, s. 191 – 192). V skoršom období niet náznaku takejto jazykovej politiky, jazykové diferencie existovali oddávna, jazykové zápasy sa v Košiciach neobjavili.²⁴ V správe mnohojazyčného mesta používali v novoveku taký „mŕtvy“ jazyk, ktorý sa v tom čase zdal byť najprirodzenejšou voľbou, bol najvhodnejší na úradné účely. Okrem toho, v očiach mešťanov mal aj tradíciu, keďže v 16. – 17. storočí mestské knihy viedli po latinsky, a aj registry sa vyhotúvali v tomto jazyku. Boli však rozdiely medzi tzv. veľkými mestskými knihami a malými mestskými knihami. Malé mestské knihy (*Kleines Stadtbuch*), ktoré sa od 16. storočia nazývali „maculatorium“, viedli po nemecky (Halaga 1957, s. 63). Avšak v ranom novoveku nájdeme v nich aj veľa po maďarsky písaných poznámok. V 17. storočí maďarské poznámky prevažovali vo veľkých aj v malých mestských knihách. Vedenie mestských kníh a protokolov sa zmenilo na výlučne maďarské až po roku 1841. V reformnom období mesto korešpondovalo s habsburskou vládou a kanceláriou po latinsky. Aj úradná korešpondencia s palatínom Jozefom bola v latinčine.²⁵ Mestskí hodnostári si dopisovali s mestom v rôznych jazykoch, čo záviselo od ich jazykových znalostí. Mestský zememerač v roku 1831 písal po nemecky,²⁶ mestský kapitán (aj keď nie je jasné, či písal listy vlastnoručne)²⁷ a predstavitelia cirkvi písali po latinsky. Naproti tomu aristokracia (aj vyššia šľachta) korešpondovala s mestskou radou po maďarsky,²⁸ niekedy po nemecky.²⁹ Tým mestám (napr. Debrecín, Jäger), ktoré už v tom čase písali Košiciam po maďarsky, Košice po maďarsky aj odpovedali. Listy písané v latinčine po latinsky aj registrujú. Sú však aj prípady, keď na maďarsky písaný list odpovedajú po latinsky.³⁰ Často sa stávalo, že v rámci jedného spisu písali aj viacerými jazykmi. Tu sa dostával do popredia „slovenský“ jazyk. Takýto text bol

najčastejšie písané vo východoslovenskom nárečí s českými interferenciami (Kiss 2005, s. 26). Vidno to napríklad v písomnostiach, v ktorých huštácki mešťania vlastnoručne vystavili nájomné a kúpno-predajné zmluvy; takto sa objavujú „slovensky“ písané listy priložené k latinsky písaným žiadosťami.³¹ Aj ďalší prípad krásne ilustruje, obyvatelia koľkých národností, jazykov mohli byť dotknutí v rámci jednej veci: v roku 1835 v jednom pohrebnom spise kostolník píše po latinsky, zvonár po maďarsky. Predstavená košických uršulínok, ktoré pohreb finančne podporili, píše potvrdenie o tomto po nemecky; hrobárom, ktorí boli negramotní, je účet za ich prácu vystavený v latinčine.³²

Od roku 1841 sa teda jazyk korešpondencie a spisov začal meniť. Zmena však nebola okamžitá. Ako jazyk testamentov sa v niektorých prípadoch udržovala latinčina. Zaprotokolovanie, akže bol list písaný po latinsky, bolo dvojjazyčné.³³ Kapitán mesta v roku 1841 písal svoju správu mestskej rade už po maďarsky (nie po nemecky), a keďže je list v maďarčine, bol aj regest vyhotovený po maďarsky.³⁴ Ku kráľovskej vrchnosti sa v zmysle zákona bolo treba obracať v maďarčine. Napríklad hlavnému poverencovi mesto podalo správu o príjmoch vojenskej pokladnice v maďarčine.³⁵ Zápisnice z hospodárskych rokovaní v ranom novoveku sú písané v latinčine a v nemčine (Halaga 1957, s. 100 – 107); v skúmanom období – až do Bachovského obdobia – aj tieto sú vedené v maďarčine. Predstavitelia jednotlivých zamestnaní, v závislosti od druhu vykonávaného remesla, samozrejme svoje obchodné knihy, obchodné a daňové záznamy viedli vo svojom materinskom jazyku. Takže v rokoch 1830 – 1850 boli najčastejšie písané po nemecky.³⁶

Mnohojazyčnosť v riadení mestských záležitostí predstavovala vážny problém, čo je zrejme aj z citovaného latinského rozlúčkového listu. Mestskí pisári, notári, úradníci a rôzni hodnostári mesta museli oddávna ovládať koncipovanie písomností v latinčine. V niektorých hodnostiach mohli písať spisy výlučne v tomto jazyku. V spisoch niektorých predstaviteľov mestského úradu však niekedy nenájdeme, ba vo viacerých prípadoch vôbec nenájdeme latinské texty. Takýto bol napríklad úrad mestského kapitána. Medzi rokmi 1831 a 1841 Sándor Haske, ktorý v uvedenom období túto funkciu vykonával, korešpondoval s mestom v nemčine. V roku 1841 prešiel z nemčiny priamo na maďarčinu.³⁷ Pravdou je, že jeho podpis nie je vlastnoručný, čiže listy za neho pravdepodobne písal pisár, ale aj on sa prispôbil zmene jazyka a po roku 1841 hlásenia písal v maďarčine. Po zavedení maďarského úradného jazyka sa udomácnila jednojazyčnosť, ktorá určite zjednodušila vybavovanie spisov v košických úradoch. Avšak mešťanom bol starý latinský úzus predsa len bližší a prirodzenejší, ako to vyplýva z textu rozlúčkového listu. Preto nemôžeme bez výhrad súhlasiť so zovšeobecňujúcim konštatovaním z konca 19. storočia, podľa ktorého úradníci „úplne ochotne a bez ťažkostí opustili latinský úradný jazyk“ (Sziklay – Borovszky 1896, s. 94). Nelúčili sa totiž len s latinčinou, ale zároveň aj s niekdajším „rajským stavom“ – úradovanie a celé písomníctvo v maďarčine predstavovalo pre viacerých nemeckých mešťanov väčšie ťažkosti, ako keby boli pokračovali v zabehnutej praxi komunikácie po latinsky.

Poznámky

- 1 Bezprostrednou príčinou Zayovho vystúpenia bol literárny almanach Jitřenka, ktorý vydali študenti levočského evanjelického lýcea v r. 1840.

- 2 K typológii národných hnutí pozri HROCH, Miroslav: Jazykový program národných hnutí v Evropě: jeho skladba a sociální předpoklady. In *Český časopis Historický* 93, [1995] s. 398 – 418.; Tenže: *The Social Interpretation of Linguistic Demands of European National Movements*. San Domenico, Badia Fiesolana: 1994. (European University Institute Working Paper, No. 94/1), s. 12 – 20.
- 3 CJH, 1790, článok 16.
- 4 Novšia podrobnejšia analýza dát Czoch, Gábor: A nemzetiségi megoszlás kérdései és társadalmi dimenziói Kassán az 1850/51-es összeírás alapján. In Czoch, Gábor – Klement, Judit – Sonkoly, Gábor (eds.): *Az Atelier-iskola. Tanulmányok Granasztói György tiszteletére*. Budapest: Atelier, 2008, s. 141 – 156; Czoch 2009, s. 149 – 164.
- 5 V Prešove, na rozdiel od Košíc, boli len dva Huštáky: horný a dolný.
- 6 AMK, HR 1843-1861. Zápisnice zasadnutí rady horného Huštáku z roku 1843.
- 7 AMK R/2 Magistratus, 1839. n. 290.
- 8 AMK R/2 Protocollum sessionum magistratualium 1831, Tomus 1. n. 2098.
- 9 AMK R/2 Magistratus, 1831. n. 1852.
- 10 Tamže. Poručiteľka, vdova po Jánosovi Csernizskom, rodená Zajatz Maria pravdepodobne hovorila po slovensky.
- 11 AMK R/2 Magistratus, 1831. n. 2094.
- 12 AMK HR ad 3830/1843. Spisy huštáckych richtárov sú neúplné a pravdepodobne ani súpisy nevedeli priebežne, preto sa zachoval vybraný spisový materiál len niekoľkých desaťročí.
- 13 Spojenie *slovenčina, slovenský jazyk* používam pre jednoduchosť, keďže sledované pramene vznikli a dostali sa do mestských spisov ešte pred kodifikáciou. Slovenské písomné pamiatky z Košíc sú vo východoslovenskom nárečí, prípadne v slovakizovanej češtine, kým po slovensky písané pamiatky z Bratislavy sú „zväčša písané v západoslovenskom dialekte“. Pozri SKLADNÁ 2005, s. 238.
- 14 Región v Poľsku, ktorý zahŕňa viac obcí, z nich najdôležitejšie Mogilany pri Krakove.
- 15 AMK R/2 Magistratus, 1831. n. 3135.
- 16 Podľa tradície Švábsky rad („Svábsor“), ako aj Ulica 13 miest („13 utca“) svedčí o dosídlení nemeckých súkenníkov v čase vlády Jozefa II. Písomné dokumenty o tomto dosídlení sa nezachovali. Pozri FARAGÓ 2000, s. 220.
- 17 CJH, 1740–1835, 1901. 7. Zákonný článok, 245.
- 18 Tamže, 4. odstavce, 325.
- 19 Tamže, 8. odstavce, 501.
- 20 CJH 1836–68. 3. odstavce, 14 – 15.
- 21 Tamže, 6. odstavce, 91 – 92.
- 22 AMK R/2 Protocollum sessionum magistratualium, Tomus 3.
- 23 Za pomoc pri preklade latinského textu vyjadrujem poďakovanie Eve Gyulai.
- 24 O jazykových hnutiach v rámci celej krajiny pozri viac Ács, Zoltán: *Nemzetiségek a történelmi Magyarországon*. Budapest: Kossuth Könyvkiadó, 1984.
- 25 AMK R/2 Magistratus, 1831 n. 2082.
- 26 AMK R/2 Magistratus, 1831 n. 2211.
- 27 AMK R/2 Magistratus, 1831 n. 2207.
- 28 List grófa Andrásyho. AMK R/2 Magistratus, 1831, n. 2178.
- 29 Barón Máriašsy po nemecky píše z vojenského veliteľstva. AMK R/2 Magistratus, 1831 n. 3095.
- 30 AMK R/2 Magistratus, 1831 n. 1906. Koncept adresovaný Prešovu.
- 31 AMK R/2 Magistratus, 1831 n. 1919.
- 32 AMK R/2 Magistratus, 1835 n. 52.
- 33 AMK R/2 Magistratus, 1841 n. 7.
- 34 AMK R/2 Magistratus, 1841 n. 9.
- 35 AMK R/2 Magistratus, 1841 n. 13.
- 36 Tamže, 128. Schuldbuch, Conto-Buch, Leder Geschäfts Buch.
- 37 AMK R/2 Magistratus, 1831 n. 2207; AMK R/2 Magistratus, 1841 n. 9.

Archívne pramene

AMK = Archív mesta Košice (Kassa város levéltára)

R/2 = Registratúra mestskej rady/Stredná manipulácia 1786 – 1887

Protocollum sessionum magistratualium = Zápisnice zasadnutí rady (1790 – 1849)

Magistratus = Spisy a korešpondencia mestskej rady (1790 – 1849)
 HR = Hústácki richtári (Spisy Huštátskych richtárov 1843 – 1861)

Literatúra

- CJH 1740–1835. MÁRKUS, Dezső (ed.): *Corpus Iuris Hungarici 1740–1835*. Budapest: 1901.
- CJH 1836–68. MÁRKUS, Dezső (ed.): *Corpus Iuris Hungarici 1836–68*. Budapest 1901.
- CZUCH, Gábor 1998a. Városfogalom, városok és polgárság a reformkorban. In TEMESI, József (ed.): *50 éves a Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem. Jubileumi tudományos ülésszak*. II. köt. Budapest, 1998.
- CZUCH, Gábor 1998b. Kassa polgársága a 19. század első felében. *Limes*, 1998/2–3.
- CZUCH, Gábor 2008. Területi és térszerkezeti változások Kassán a 19. században. In CZUCH, Gábor – HORVÁTH, Gergely Krisztián – POZSGAI, Péter (eds.): *Paraszrok és polgárok. Tanulmányok Tóth Zoltán 65. születésnapjára*. Budapest: Korall, 2008.
- CZUCH, Gábor 2009. A nemzetiségi megosztás kérdései és társadalmi dimenziói Kassán az 1850/51-es összeírás alapján. In CZUCH, Gábor: *„A városok szíverei.” Tanulmányok Kassáról és a reformkori városokról*. Pozsony: Kalligram, 2009.
- DEÁK, Ágnes 2000. „Nemzeti egyenjogúsítás.” *Kormányzati nemzetiségpolitika Magyarországon 1849–1860*. Budapest: Osiris Kiadó, 2000.
- FARAGÓ, Tamás 2000. A város népessége. In FARAGÓ, Tamás (ed.): *Miskolc története 1702 – 1848-ig*. III/2. kötet. Miskolc, 2000.
- FRANKOVÁ, Libuša 1999. *Dejiny prešovského kolégia v kontexte národnokultúrneho života Slovákov. Prvá polovica 19. storočia*. Prešov: ManaCon, 1999.
- FRIED, István 2006. Nemzetjellem – nemzetegyeniség. Imagológiai problémák a 18–19. században. In KLEMENT, Judit – MISKOLCZY, Ambrus – VÁRI, András (eds.): *Szomszédok világi. Kép, önkép és a másiról alkotott kép*. Budapest: KSH Könyvtár és Levéltár, 2006, s. 16 – 23.
- HALAGA, Ondrej 1957. *Archív mesta Košíc. Archivní správa ministerstva vnitra*, Praha, 1957.
- HALAGA, Ondrej 1982. Vývoj jazykovo-národnostnej štruktúry Košíc Separátny výtlačok z Historického časopisu. *Historický časopis*, roč. 30, 1982, č. 4.
- HENSZLMANN, Imre 1846. Kassa, szabad királyi város. In *Magyaröld és népei*. Pest, 1846. I. füzet, s. 15 – 20.
- HROCH, Miroslav 1989. Nemzeti újjászületés – európai párhuzamokkal. In SZARKA, László (ed.): *Csehország a Habsburg-monarchiában*. Budapest: Gondolat, 1989.
- KISS, László 2005. A szlovák nemzeti tudat születése. *Acta academiae paedagogicae agriensis* XXXII. (ed.: Gebei Sándor.) Eger, 2005.
- MISKOLCZY, Ambrus – VÁRI, András 2006. Olvasás a szomszédok világában. Bevezetés. In KLEMENT, Judit – MISKOLCZY, Ambrus – VÁRI, András (eds.): *Szomszédok világi. Kép, önkép és a másiról alkotott kép*. Budapest: KSH Könyvtár és Levéltár, 2006, 7–15. p.
- PÁL, Judit 2005. A hivatalos nyelv és a hivatali nyelvhasználat kérdése Erdélyben a 19. század közepén. *Regio*, roč. 16, 2005/1.
- RÁTZ, Kálmán 2000. *A pánszlávizmus története*. Budapest: Lucidus, 2000.
- SKLADNÁ, Jana 2005. A szlovák nyelv használata Pozsonyban a 17 – 18. században. In CZUCH, Gábor – Kocsis, Aranka – TÓTH, Árpád (eds.): *Fejezetek Pozsony történetéből magyar és szlovák szemmel*. Bratislava: Kalligram, 2005.
- SOKCSEVITS, Dénes 2006. *Magyar múlt horvát szemmel*. Budapest: Magyar a magyarért Alapítvány, 2006.
- SZEKFŰ, Gyula 1926. SZEKFŰ, Gyula (ed.): *Iratok a magyar államnyelv kérdésének történetéhez*. Budapest: Magyar Történelmi Társulat, 1926.

- SZIKLAY, János – BOROVSKY, Samu 1896. SZIKLAY, János – BOROVSKY, Samu (eds.): *Magyarország vármegyéi és városai. Abaúj-Torna vármegye és Kassa*. Budapest: Apollo, 1896.
- TÓTH, Péter 1990. TÓTH, Péter (ed.): *Miskolc város tanácsülési jegyzőkönyve I. 1569–1600*. Miskolc: Herman Ottó Múzeum, 1990.
- VELIKY, János 1999. VELIKY, János (ed.): *Polgárosodás és szabadság. Magyarország a XIX. században*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó, 1999.
- WICK, Béla 1941. *Kassa története és műemlékei*. Kassa: Wiko Litografia, 1941.
- WIEDERMANNÓVÁ, Oľga 1984. K samospráve prešovských predmestí. In MARSINA, Richard (ed.): *Vývoj správy miest na Slovensku*. Martin: Osveta, 1984.

Preklad Marta Botíková